

“bediz” KELİMESİNİN RUNİK YAZITLARDAKİ YORUMU*

Mehmet ZEREN**

D.A.KLEMENTZ, 1891 yılında İhe-Hanin-nor gölü yakınlarındaki Hanuy-göl vadisinde yassı döşeme taşlarıyla çevrilmiş iki adet mezar bulmuştur. Burada pek çok başı koparılmış heykel arasında, üzerinde runik bir yazıt parçası olan bir de taş bulunmuştur¹. KLEMENTZ'in buluntuları çizdiği rölöve maalesef net bir çizim değildir. Bu sebepten RADLOFF yazıtı neşrederken bu rölövelere bakarak tam bir çeviri yapamamıştır². 1927 yılında mezar soyguncularından elde ettiği parçaları birleştiren, Tannu-Tuva ve Mogolistan İncelemeleri Komisyonu'nda etnograf-dilci olarak çalışan B.BANBAEV yazıtı anlaşılır bir şekilde kopyalayabilmiş. B.BANBAEV'in dokümanları bugün Ulan-Bator'dadır; 1968'de bu dokümanları inceleme fırsatı bulduğum zaman, onun yazıttan çıkardığı kopyanın daha doğru ve özgün olduğunu gördüm. Hem BANBAEV'in hem de KLEMENTZ'in çalışmaları dikkate alınarak, yazıtı aşağıda görüldüğü şekliyle tekrar ele almak mümkündür:

...siz kejin bediziñizin bunça gazyanu
ber(tiniz)...barty berti... = (...ne oldu da bu kadar
çok sayıda bedizinizi elde ettiniz...kadehini verdi...).

Mezar ve mezar taşındaki metin büyük bir ihtimalle VIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir; yani İkinci Türk İmparatorluğu'na. Burada iki noktanın aydınlatılmaya ihtiyacı var: a) bediz kelimesi ile ne anlatılmak istenmiş? b) “büyük miktarda bediz elde etme” ile ne imâ edilmek istenmiş?

* S.G.KLJACITORNYJ, “Interprétation du Mot *bediz* Dans les Inscriptions Runiques”, *Hungaro-Turcica, Studies in Honour of Julius NÉMETH*, ss.51-54, Budapest 1976.

** Fransızca'dan tercüme eden: Mehmet ZEREN (M.A.), İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ D.A.KLEMENTS, “Akademiku Radlovu”, *Sbornik Trudov Orkhonskoy Ekspeditsii*, I, St.Petersbourg 1892, ss.16-17; D.KLEMENTS, “Arheologičeskiy Dnevnik Poyezdki v Srednyuyu Mongoliiyu v 1891 Godu”, *Sbornik Trudov Orkhonskoy Ekspeditsii*, II, 1895, s.66.

² W.RADLOFF, *Die Altürkischen Inschriften der Mongolei*, St.Petersbourg 1895, s.301; ayrıca bkz. H.N.ORKUN, *Eski Türk Yazıtları*, c.II, İstanbul 1939, s.101; T.TEKİN, “On a Misinterpreted Word in the Old Turkish Inscriptions”, *UAI*, vol.35, 1964, s.133.

S.E.MALOV'un *Drevnetyurkskiy Slovar* adlı eserinde bediz kelimesinin karşılığı "heykel, tezyinat ve süsleme, bezeme, bir anı yapısı (tapınak, anıt-mezar), şahıs tasviri" olarak geçer³. S. G.CLAUSON'un sözlüğünde ise sadece bir anlamı vardır o da "süslemek" demektir⁴.

Acaba bediz kelimesinin anlamını karşılamak için bulunan bu sözcükler yeterli midir? Önce diğer dillerdeki karşılıklarına bakalım: *Kutadgu Bilig*'de bediz kelimesine Arapça suret (insan başı resmi, büst) sözcüğü ile karşılık bulunmuştur. İbnü'l-Muhennâ (XIV. yy.) ise, (resim, desen manâlarına gelen) el nakš kelimesi ile karşılık bulmuştur⁵. Çince budist metinlerin eski Uyгурca tercümelerinde ise, iki yerde şu deyişe rastlıyoruz:

"ki o bana resim şeklinde tasvir etti" ifadesinde, fiil olarak bedizetzün kullanılmıştır⁶.

Köl tegin ve Bilge kagan yazıtlarında geçen bediz kelimesini ise, mezar tapınağı anlamında açıklamak yetersiz kalır; çünkü bu anlamı karşılamak için barq kelimesini kullanmışlardır ki, bunun da manâsı tam olarak belirgin değildir (bu kelime, yapı, mimarî oluşum anlamına da gelir). *Xuastuanift* adlı eserde barq kelimesi, ev kelimesininin karşılığı olarak ifade edilmiştir⁷. Bunlardan da şu çıkıyorki, bediz kelimesi tam olarak "anı evi" manasını vermez. Anlaşılması pek kolay olmayan bir diğer metin, Küli-çor kitabesinin 24. satırıdır: "Kağan'ın küçük erkek kardeşi El çor tegin geldi, daha sonra dört tegin daha geldi. Bu adamlar, Efendi (işvara) Bilge küli çor'un cenaze töreninde görevli idiler ve bunlar oturan (olurtty) bedizler imâl ettiler"⁸. Bu olurt fiili burada belirgin bir şekilde bediz kelimesi

³ S.E.MALOV, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti*, Moskova-Leningrad 1951, s.369; S.E.MALOV, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti Kirgizii i Mongolii*, Moskova-Leningrad 1959, s.92; S.E.MALOV, *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad 1969, s.90.

⁴ Sir G.CLAUSON, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s.310.

⁵ aynı yer.

⁶ F.W.K.MULLER, *Uigurica*, I, AAW, abh.2, 1908, s.29; W.BANG-A.V.GABAIN, *Türkische Turfantexte*, V, SAW, bd.XIV, 1931, s.338.

⁷ MALOV, *Drevnetyurkskiy Slovar*, s.162, 189.

⁸ Sir G.CLAUSON-E.TRYJARSKI, "The Inscription at Iche Khushotu", *RO*, XXXIV, 1971, ss.22-30; MALOV'un tercümesinde, olurtty ("(yazıtlar?) oraya konuldular") şeklinde çevrilmiştir; CLAUSON ve TRYJARSKI bu kelimeyi tercüme etmeden geçmişlerdir, buna karşılık TEKN, (T.TEKN, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington 1968, s.295) ilgili cümleyi şu şekilde ele almıştır: "they (also) had sculpturers sculptured and had them erected" ["onlar heykelleri (de) yonturdular ve diktiler"]; o halde açıkça görüyoruz ki olurt fiili, "oturmuş halde olmak, oturmak" veya "gerektiği gibi yerleştirilmek" anlamında kullanılmıştır.

ile ilişiktir. Daha doğrusu arkeolojik kalıntılar bize göstermiştir ki, Türk devrinde kaganların cenaze merasimleri esnasında ölü ve yakınları oturmuş heykeller şeklinde ifade edilmişlerdir; bunların bu şekilde ifade edilmelerinin nedeni, cenazeye katılanların sembolize edilmesi içindir. O zaman buradaki "bediz bedizetti"yi MALOV'un anladığı gibi "onlar güzel bir bina inşa ettiler" anlamında değil, "onlar büst, suret yapılmasını emrettiler" olarak anlamamız gerekmektedir.

Eğer, Hoşo Saydam'da bulunan kagan abidelerindeki metne de bediz kelimesinin bu yeni anlamını uyarırsak, oldukça müphem olan "süslemeler" ve "ziynetler" şeklindeki açıklamalar yerine, eski Türkler'in hükümdarlık cenaze işlemlerinin belli başlı unsurlarının doğru bir şekilde sayılıp-dökümünün yapılmasıyla karşılaşırız. Bundan başka Köl Tegin yazıtında bir protokol ifadesi olarak şu cümle yer alır:

barqyn bedizin bitig taşyn biçin jylqa jetinç aj otuzqa qop alqadymyz = (mabet, büstler ve yazılı mezar taşı, hepsi, maymun yılının yedinci ayının on üçüncü gününde takdis edilmişlerdir)

Burada gördüğümüz mezar geleneğine ait objeler net olarak şunlardır: tapınak, heykeller ve yazıtlı mezar taşı. Bütün bunları arkeologların ortaya çıkardıkları malzemelere bakarak anlıyoruz. Bu objelerin tüm listesini Yollug tegin'in yaptırdığı benzer ve daha kapsamlı bir listede daha buluyoruz: barq (tapınak, T.TEKN bunu mozole olarak açıklar); bediz (suret, heykel); yazıt ihtiva eden mezar taşları ve uz (her türlü sanat objesi); bediz kelimesi değilse, uz kelimesinin kullanıldığını dikkate alalım.

Köl tegin'in anısına dikilen yazıtlara dayanarak, başka iki envanter daha söyleyebiliriz. Bunlardan birincisinde Bilge kagan çok sevdiği kardeşini nasıl kefeneye sarıp defnettığını şu şekilde anlatır: "Ben onlara (duvarcı ustalarına) çok özel bir yapı (bir tapınak) inşa etmeleri için emir verdim. O önemli yapının içine ve dışına bugüne kadar benzeri görülmemiş heykeller konulması ve oraya yazılı mezar taşı dikilmesi için emri verdim" (1.12). Metnin bir başka yerinde, bir Çinli elçinin cenaze törenleri için geldiği ve yanında sarayın ustabaşlarını; tapınak inşa eden mimarları, heykel yapan heykeltıraşları ve yazılı mezar taşı yapan hakkakları, getirdiği beyan ediliyor (1.53). İhe-Ashat yazıtında da, döşeme taşlarının

⁹ MALOV, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti Kirgizii i Mongolii*, s.45.

üzerindeki kabartmada, oturan üç kişi tasvir edilmiştir; bunlardan birinin prens, diğerlerinin onun oğulları olduğu kabul edilir; mezar yazıtının, burada suretleri olan kişilere atfedildiğini *bediz* kelimesi vasıtasıyla anlarız.

Bütün bu örneklerden hareket edecek olursak, şu sonuca varabiliriz ki, *bediz* kelimesi tüm runik yazıtlarda ortak bir anlatıma karşılıkmiş gibi görünüyor ve cenaze ritüelinin bir unsuru durumunda olan veya bu işle ilgisi olan kişilerin suretlerini (heykel veya barölyef halinde) yazılı metinde ifade etmek için kullanılıyor.

bediz kelimesini böyle algılasak, o zaman İhe-Hanın-nor yazıtının birinci satırını daha sarîh olarak şu şekilde tercüme edebiliriz: "...ne oldu da bu kadar çok sayıda kendinize ait heykellerinizi elde ettiniz...".

Fakat neden bu yazıtta bu kadar çok sayıda suretten [büsten] bahsediliyor? Şayet boyutlarından dolayı diğer mezar grupları ile mukayese edemeyeceğimiz iki kıraliyet mezar topluluğunu istisna kabul edersek, yontulmuş insan sureti sayısı genel olarak daha azdır. Buna karşılık mezarlarda çok sayıda balbal yani büyücek antropomorfik [insan şeklinde/görünümünde] steller veyahut da merhum tarafından öldürülmüş düşmanları sembolize eden taştan küçük dikitler bulunur ki, bunların ruhlarının da ölüyü öbür dünyada koruyacağı düşünülmektedir. Acaba *bediz* kelimesinin anlamını daha başlangıçtan beri ortaya çıkmış taş resimlerine veya kabaca yontulmuş taşlara kadar genişletebilirmiyiz?

Uybat yazıtı bu soruya bir cevap veriyor: bu yazıt bir Kırgız ulu kişisine ait olup, bugüne kadar memnun edici bir şekilde tercüme edilememiştir¹⁰. Yazıtın mevcut tercümelerinin eleştirisini bir tarafa bırakarak, yazıtın bizi ilgilendiren bölümlerine bakalım ve biz de yeni bir çeviri denemesi yapalım:

bedizin üçün türk qan balbaly el ara toquz erig udyş er oylın ügürüp ödür alty erdem beğime er erdemi üçün eçime jyta joqlady quly as tutsar... = (...(ben) büst olarak Türk kaganının balballarını, el'in dokuz savaşçı-kahramanının (balballarını), sonra savaşçı-kahramanların oğullarının (balballarını) seçtim, beğendim. Ey! benim yiğit beğlerimden altısı! Benim büyük erkek kardeşim, heyhat kahramanca

¹⁰ S.E.MALOV, *Eniseyskaya Pismennost Tsurkov*, Moskova-Leningrad 1952, ss.62-63.

yararlılıklarından sonra öldü. Ve işte bu yüzden onun köleleri (şimdi) [onun erlik erdemi/erdemli kahraman asker kişiliği onuruna]¹¹ bir cenaze yemeği sunuyorlar...)

Bu metinden, *bediz* kelimesiyle ifade edilen mezar kültürü unsurlarının bir kısmını, merhum tarafından öldürülmüş düşmanların taştan sembol ya da suretleri [büstleri] olarak tanımlanan, balbalların oluşturduğu anlaşıyor. Bu tespitimiz kelimenin runik metinlerde geçen anlamını genişçe ele almamızı sağlıyor; bu taktirde *bediz* kelimesinden, taştan suretleri [büstleri], heykelleri ya da barölyefleri veya onların ilkel şekilde antropomorfik mezar taşları formundaki (bazen yüz şekillerinin belirtildiği) taslaklarını veyahut da merhumu, yakınlarını, onun yardımcılarını, merhum tarafından öldürülmüş düşmanları ifade eden taştan küçük dikili taşları anlarız. Bu arada altını çizerek söyleyelimki, balbal terimi sadece öldürülen düşmanları ifade eder.

Yine üzerinde düşünülecek enteresan bir nokta daha vardır. Çoğunlukla balbalların bizzat merhum tarafından öldürülen düşmanları tasvir ettiği kabul edilirdi; fakat bu İhe-Hanın-nor yazıtının kahramanı, çok sayıdaki balbalı ölümünden sonra "elde etmiş" (qazyan). Soylu Türkler'in mezarlarında bulunmuş yüzlerce balbal, bizi bazı şeyleri sorgulamaya sevkeder. Acaba burada merhumun askeri başarılarının sembolik ifadesinin, destansı bir şekilde abartılması mı söz konusudur, veyahut gerçekten Türk beğlerinin yüzlerce düşman savaşçısını öldürdüklerine inanmamız mümkün müdür? Düşmanı bizzat öldürdüğünden ve öldürdüğü düşmanları tasvir eden balbalların doğruluğundan emin olduğumuz bir Türk beğine ait bir metni örnek olarak inceleyelim.

Bilge kagan yazıtının 26. ve 27. satırlarında 711 yılındaki Kırgız seferi şu şekilde anlatılıyor: "ben onların kaganıyla Songa ormanında savaşım. Onların kaganını öldürdüm ve onların el'ini [devletini] zapt ettim". Köl tegin yazıtındaki bir metinde, Bilge kagan 716 yılında amcası Kapagan kagan'a Kırgız kaganı'nın balbalını hediye olarak verdiğini söylüyor. Oysa Kapagan kagan doğrudan doğruya Kırgızlar'a karşı girişilen sefer ile ilgili bir kişi değildir. Öyleyse "Bilge kagan'ın balbalları", onun ölümü vesilesiyle bir başka kişiye şüphesiz hediye edilebiliyordu; bu da sadece, soylu Türkler'in mezarlarında bulunan balbalların çok sayıda olmasını açıklamakla kalmıyor, bilinen [runik]

¹¹ Çeviriyi yapanın [M.Z.] ilâvesi...

metinlerde çokça rastladığımız, karşılaştırmalı tutarsızlıkların çözümü üzerine yeni bir yaklaşım da getiriyor. Mesela biliniyorki, hiçbir Türk kaganı Kırgızlar tarafından öldürülmemiştir. Fakat Uybat yazıtında, "Türk kaganı balbalı" deyimini yer alır. O zaman bu cümleyi, "Türk kaganı tarafından verilmiş bir balbal" olarak tercüme etmemiz gerekecektir; tabî ki, balbalların imalâtı müteakıp, muhafaza edilecekleri bir yerde yapılabilir olmaları ihtimalini gözardı etmemek kaydıyla.

Bilge kagan'ın mezar külliyesi, üzerinde "Tölisler'in şadının taştan balbalı" yazısını taşıyan bir antropomorfik stel ihtiva eder. Bu Tölisler'in şadı bir düşman olmaktan çok, kaganın aile efradından bir prenştir. Yani Bilge kagan'ın oğlu, erkek kardeşi veya amcasıdır, diğer bir deyişle imparatorluğun yüksek şahsiyetli bir kişisidir. Bundan başka, balbal, kaganın bağlı bulunduğu oymağın tamçasını da taşır ve bu tamçanın yanında kişisel bir işaret [imza?] yer alır. Öyleyse yukarıda geçen cümleden, kaganın aile ferdlerinden birisinin katli değil, fakat Bilge kagan'ın cenazesine gönderilen bir armağanın söz konusu olduğu anlaşılır¹¹. İşte bu arada İhe-Hanin-nor yazıtı da, eski Türkler'in dinî inançlarının karakteristik unsurlarını ve eski Türk mezar adetlerinin özelliklerini daha iyi anlamamızda bize yardım edecektir.

ABSTRACT

In this text we have translated the russian turcologist Sergei KLJACHTORNYJ's article from French to Turkish, named "Interprétation du Mot bediz Dans les Inscriptions Runiques"; it is a more important subject of early Turkish culture history for us. I believe that it is a useful work for our scientific world in our country.

¹¹ Krş. A.V. GABAIN, "Steppe und Stadt im Leben der Ältesten Türken", *Der Islam*, bd.29, 1949, s.37.